

YASHIL IQTISODIYOT TAMOIYILLARI ASOSIDA ISHLAB CHIQARISH XARAJATLARINI HISOBGA OLISH VA BYUDJETLASHTIRISH TIZIMINI RIVOJLANTIRISH

Muallif: Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o‘g‘li ¹

Affiliyatsiya: Namangan davlat texnika universitet, Buxgalteriya hisobi kafedrası o‘qituvchisi(mustaqil tadqiqotchi) ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17563594>

ANNOTATSIYA

Maqolada yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va byudjetlashtirish tizimini takomillashtirish masalalari yoritilgan. Unda resurslardan samarali foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va ekologik barqarorlikni ta‘minlashda buxgalteriya hisobi hamda byudjetlashtirishning ahamiyati ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, korxonalarda ekologik xarajatlar hisobini yuritishning xalqaro tajribasi tahlil qilinadi va uni milliy amaliyotga joriy etish bo‘yicha takliflar ishlab chiqiladi.

Kalit so‘zlar: yashil iqtisodiyot, ishlab chiqarish xarajatlari, byudjetlashtirish, ekologik xarajatlar, resurs tejamkorlik, barqaror rivojlanish.

KIRISH

So‘nggi yillarda jahon hamjamiyatida iqtisodiy rivojlanish jarayonlari ekologik omillar bilan chambarchas bog‘lanib bormoqda. Iqtisodiy o‘sishning an‘anaviy modellari tabiat resurslarining tez tugashi, chiqindilar hajmining ortishi va ekologik muvozanatning buzilishiga olib kelmoqda. Shu sababli, ko‘plab mamlakatlar iqtisodiy siyosatni “yashil iqtisodiyot” tamoyillariga asoslangan holda olib borishga o‘tmoqda.

Yashil iqtisodiyot — bu resurslardan oqilona foydalanish, ekologik xavfsizlikni ta‘minlash va iqtisodiy barqarorlikni uyg‘unlashtiruvchi tizimdir. Ushbu yondashuv ishlab chiqarish jarayonlarida energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish, chiqindilarni kamaytirish hamda ekologik xarajatlarni to‘g‘ri hisobga olishni talab etadi.

Buxgalteriya hisobi va byudjetlashtirish tizimi yashil iqtisodiyotning amaliy mexanizmlaridan biri sifatida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki ishlab chiqarish xarajatlarini ekologik mezonlar asosida hisobga olish korxonalarga nafaqat moliyaviy barqarorlikni, balki ekologik javobgarlikni ham ta‘minlash imkonini beradi.

O‘zbekiston ham milliy iqtisodiyotini modernizatsiya qilish va xalqaro ekologik standartlarga moslashtirish yo‘lida faol islohotlar olib bormoqda. Bu jarayonda ishlab chiqarish korxonalarida xarajatlar hisobi va byudjetlashtirish tizimini “yashil” yondashuv asosida takomillashtirish zarurati dolzarb masalaga aylanmoqda.

Mazkur maqolada ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va byudjetlashtirish tizimiga yashil iqtisodiyot tamoyillarini integratsiya qilish yo‘llari, xalqaro tajriba hamda milliy amaliyotning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi.

ASOSIY QISM

Milliy iqtisodiyotni modernizatsiya qilish va barqaror rivojlantirish sharoitida ishlab chiqarish jarayonlarida ekologik omillarga asoslangan yondashuv tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi korxonalarining moliyaviy faoliyatida nafaqat iqtisodiy samaradorlikni, balki ekologik javobgarlikni ham ta'minlashga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va byudjetlashtirish tizimini yashil iqtisodiyot tamoyillari asosida takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Mazkur qismda ishlab chiqarish xarajatlarining ekologik tarkibini aniqlash, byudjetlashtirishda "yashil" mezonlarni qo'llash, xalqaro tajribani o'rganish hamda milliy amaliyotni takomillashtirish yo'nalishlari tahlil qilinadi. Shuningdek, yashil hisob yuritish tizimining iqtisodiy samaradorlikka ta'siri va korxona moliyaviy boshqaruvidagi o'rni ilmiy asosda yoritiladi.

Xarajatkar va byudjetlashtirishga yashil iqtisodiyot bo'yicha quyidagicha qarashimiz mumkin:

1. Xarajatlar hisobi tizimida yashil yondashuv ya'ni an'anaviy buxgalteriya hisobida asosiy e'tibor ishlab chiqarish xarajatlarini moliyaviy nazorat qilishga qaratilgan bo'lib, ekologik omillar ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Shu sababli, zamonaviy iqtisodiyot sharoitida xarajatlar hisobi tizimini ekologik mezonlar bilan boyitish zaruriyati ortib bormoqda.

Yashil yondashuvda xarajatlar faqat ishlab chiqarish resurslari sarfi bilan emas, balki atrof-muhitga ta'sir darajasi bilan ham baholanadi. "Ekologik xarajatlar" tushunchasi tarkibiga chiqindilarni qayta ishlash, ifloslanishni kamaytirish, resurslardan oqilona foydalanish, energiya va suv tejankor texnologiyalarni joriy etish bilan bog'liq mablag'lar kiradi [1].

Bu yondashuv korxonaga nafaqat ekologik xavfsizlikni ta'minlash, balki ishlab chiqarish samaradorligini oshirish va resurslarni tejash orqali moliyaviy natijalarni yaxshilash imkonini beradi. 1-jadvalda ishlab chiqarish jarayonida yashil xarajatlar tarkibi va ularni hisobga olish elementlari tizimli tarzda keltirilgan.

1-jadval.
Yashil xarajatlar hisobi elementlari

Xarajat turi	Hisobga olish formasi	Maqsad
Xom-ashyo va material sarfi	MFCA metodika bilan dastlabki xarajatlar	Resurslarni tejash
Energiya va suv sarfi	Energiya monitoringi + xarajatlar analizi	Atrof-muhit yukini kamaytirish
Chiqindi va qayta ishlash xarajatlari	Alohida hisob-kitoblar va byudjet satrlari	Chiqindilarni kamaytirish
Ekologik soliqlar va jarimalar	Buxgalteriya uyushmasida alohida obyekt	Ekologik mas'uliyatni oshirish

2. Byudjetlashtirishda "yashil" mezonlar joriy etilishi bu esa hozirgi kunda byudjetlashtirish jarayonini ekologik mezonlar bilan uyg'unlashtirish davlat moliyasini boshqarishda muhim yo'nalish sifatida qaralmoqda. "Yashil byudjetlashtirish" (Green Budgeting) konsepsiyasi mamlakat iqtisodiy siyosatida barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish, atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish hamda ekologik loyihalarni moliyaviy qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga xizmat qiladi [2;3].

Bu yondashuvda byudjetni shakllantirish, ijro etish va monitoring jarayonlariga ekologik mezonlar kiritiladi. Masalan, energetika, transport, qishloq xo'jaligi va qurilish sohalaridagi xarajatlar ekologik baholashdan o'tkaziladi. Natijada moliyaviy

resurslar “yashil iqtisodiyot” loyihalariga yo’naltiriladi, bu esa uglerod izini kamaytirish, chiqindilarni kamaytirish va tabiiy resurslardan oqilona foydalanish imkonini beradi [4].

Quyidagi 2-jadvalda byudjet jarayonining bosqichlari bo’yicha “yashil” elementlarni kiritish misollari keltirilgan.

2-jadval.
Byudjet jarayonida “yashil” elementlarni kiritish yo’nalishlari

Byudjet bosqichi	Amalga oshiriladigan “yashil” chora-tadbirlar	Kutilayotgan natija
Rejalashtirish	Ekologik maqsadlarga yo’naltirilgan xarajat moddalari shakllantiriladi	Resurslarning ekologik samaradorligini oshirish
Moliyalashtirish	Yashil obligatsiyalar va grantlar hisobidan mablag’ ajratiladi	“Yashil” loyihalar uchun barqaror moliyaviy manbalar yaratiladi
Ijro etish	Ekologik ko’rsatkichlar asosida xarajatlar tahlil qilinadi	Atrof-muhitga ta’sirni kamaytirish
Monitoring va audit	Yashil byudjet indikatorlari tizimi joriy etiladi	Davlat xarajatlarning ekologik samaradorligini baholash imkoniyati yaratiladi

Xalqaro amaliyot shuni ko’rsatadiki, “yashil hisob” va ekologik byudjetlashtirish tamoyillari ishlab chiqarish samaradorligini oshirishda muhim vosita sifatida qo’llanilmoqda. Ko’plab rivojlangan davlatlarda ekologik xarajatlarni hisobga olish tizimi mahsulot tannarxini aniqlashda, chiqindilarni kamaytirishda hamda resurslardan tejamkor foydalanishda ijobiy natijalar bergan [5].

Masalan, Yevropa Ittifoqi va Yaponiya tajribasida mahsulot dizaynida ekologik yondashuvni qo’llash ishlab chiqarish jarayonidagi chiqindilarni 25–30 foizgacha kamaytirgan, shu bilan birga, korxonaning umumiy foydasini oshirgan. Bunday tizimda ekologik xarajatlar alohida modda sifatida ajratilib, ular bo’yicha ichki hisobotlar muntazam yuritiladi [6].

O’zbekistonda esa ekologik xarajatlarni hisobga olish va “yashil” byudjetlashtirish amaliyoti hali to’liq shakllanmagan. Bu holat mavjud tizimni takomillashtirish uchun katta salohiyat mavjudligini bildiradi. Mamlakatda ekologik xarajatlarni aniqlash, tasniflash va hisobotlarda aks ettirish mexanizmlarini xalqaro standartlarga moslashtirish zarur.

Quyidagi jadvalda ayrim mamlakatlarda ekologik byudjetlashtirish amaliyoti solishtirma tarzda keltirilgan.

3-Jadval.
Ayrim davlatlarda ekologik byudjetlashtirish amaliyoti taqqoslanishi

Davlat	Ekologik xarajatlar hisobi shakli	Natijaviy ko’rsatkichlar	O’zbekiston uchun tavsiya
Fransiya	“Green Budget Tagging” tizimi orqali byudjetda ekologik modda belgilanadi	Davlat xarajatlarning 20% “yashil” yo’nalishga yo’naltirilgan	Milliy byudjetda ekologik xarajatlarni alohida kodlash
Yaponiya	Ishlab chiqarish dizaynida ekologik indikatorlar hisobga olinadi	Chiqindilar 30% gacha kamaygan	Korxonalarda ekologik audit tizimini kuchaytirish
O’zbekiston	Ekologik xarajatlar alohida modda sifatida yuritilmaydi	Monitoring tizimi zaif	Milliy buxgalteriya standartlariga ekologik xarajatlar hisobi bo’yicha bo’lim kiritish

O’zbekiston sharoitida ekologik xarajatlarni hisobga olishni milliy buxgalteriya standartlariga integratsiya qilish, ularni xalqaro amaliyotga mos tarzda shakllantirish

zarur. Bu yondashuv korxonalarda resurslardan oqilona foydalanish, chiqindilarni kamaytirish va iqtisodiy samaradorlikni oshirishga xizmat qiladi.

XULOSA

Yashil iqtisodiyot tamoyillariga asoslangan buxgalteriya hisobi va byudjetlashtirish tizimi korxonalarning iqtisodiy va ekologik barqarorligini ta'minlashda muhim omil hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, ishlab chiqarish xarajatlarini ekologik mezonlar asosida hisobga olish korxona faoliyatining samaradorligini oshiradi, chiqindilarni kamaytiradi va resurslardan foydalanishni optimallashtiradi.

Yashil hisob yuritish tizimi nafaqat atrof-muhitni muhofaza qilishga, balki moliyaviy natijalarni yaxshilashga ham xizmat qiladi. Chunki ekologik xarajatlarni to'g'ri rejalashtirish korxonalarga energiya, xomashyo va suv resurslarini tejash imkonini beradi. Shu bilan birga, "green budgeting" tamoyillarini joriy etish davlat va korporativ darajada ekologik investitsiyalar hajmini oshiradi, bu esa barqaror iqtisodiy o'sishga xizmat qiladi.

O'zbekiston sharoitida bu tizimni takomillashtirish uchun milliy buxgalteriya standartlariga ekologik xarajalar hisobi va ekologik hisobot shakllarini kiritish, raqamli monitoring tizimlarini kengaytirish hamda korxonalar miqyosida ekologik audit mexanizmini mustahkamlash zarur.

Yashil iqtisodiyot tamoyillarini buxgalteriya amaliyotiga joriy etish orqali iqtisodiy faoliyatda moliyaviy shaffoflik, ekologik javobgarlik va uzoq muddatli barqarorlikni ta'minlash mumkin bo'ladi. Shu tariqa, ishlab chiqarish xarajatlarini hisobga olish va byudjetlashtirish tizimi nafaqat iqtisodiy boshqaruv vositasi, balki ekologik taraqqiyotning strategik poydevoriga aylanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Efuntade, Alani Olusegun, va Olubunmi Omotayo. "Green Cost Accounting, Environmental Economics and Auditing: Efficient and Effective Utilisation of Natural Resources via Corporate Sustainability and Responsibility Approach." *Journal of Accounting and Financial Management* 9, no. 5 (2023): 104-119.
2. Liao, K. "Implications for Cost Management Analysis of New Green Building Materials in Low-Carbon Economies." *SCIEXPLOR* (2024).
3. Tu, J.C. "Analysis on the Relationship between Green Accounting Guidelines and Product Redesign." *Sustainability* 7, no. 5 (2015): 626-642.
4. "Green Budgeting: Towards Common Principles." Organisation for Economic Co-operation and Development / European Commission (2021).
5. Orecchia, Carlo, va Paolo Di Caro. "Green Budgeting and the Evaluation of Mitigation Policies in Italy." *Law Review* (2023).
6. "Implementation of Green Accounting to Concern for the Environment." *JIMEK* (2023).